

LIBER PRIMUS
TUSCULANARUM
QUESTIONUM

LIBER PRIMUS.

De contemnenda morte.

ARGUMENTUM.

Prefatus de instituto philosophia Græcæ Latinis literis illustranda, ut, in quo uno a Græcis vincerentur Romani, id ad ipsos quoque transferretur, cap. 1-4. ponit id, de quo tota est primi libri disputatio: an mors malum sit. Quod deinde studiose convellit. Primo ostendit, mortem non posse malum esse mortuis, quod falsa sint omnia quæ de inferis apud poetas narrentur; & si nusquam sint mortui, non possint esse miseri, quod nihil sentiant, neque adeo mors malum: cap. 5-7. Deinde non esse malum mortem morituris, cap. 8. demonstrare suscipit. Mors quid sit, non constare inter Philosophos, qui de natura animi valde dissentiant, cap. 9-10. quæ non cognita, ne mors quidem qualis sit, posse intelligi. Qui animum cum corpore confundant, interitum mentis & corporis etiam conjungere, reliquos spem immortalitatis asserere. Quidquid sit, mortem non esse malum; nam si intereat animus, non esse miserum; sin superstes sit corporis ruinis, beatum esse, cap. 11. Immortalitatem autem animi confirmari auctoritate antiquitatis omnis, cap. 12-13. cura, quam quisque rerum post mortem futurarum gerat, cap. 14. consensu nationum omnium, cap. 16. natura animorum, vel animalium, hoc est spirabili, vel ignea, quæ, cum corpore excesserint, propter agilitatem sublime ferantur, cap. 17. divinis denique rebus, quæ animo insint, quæ nec a corpore oriri, nec in terra natæ esse possint, cap. 24-27. Quod autem primo propterea quidam animum a corpore discretum negent, quod, ubi sit, aut qualis

qualis sit, non intelligant, id esse leve; quod nec oculus se videat, & animus, quanquam non suam formam, tamen sagacitatem, memoriam, ingenium videat: cap. 28-29. Deinde quod negent animum vacantem corpore esse posse, quod qualis ejusmodi animus sit, & quomodo possit vacare corpore, non intelligunt; ne in corpore quidem qualis sit intelligi, difficiliusque esse comprehendere, quomodo in alieno & diversæ naturæ corpore esse, quam quomodo vacare corpore possit: cap. 22. Stoicos autem esse perabsurdos, qui animos manere dicant, cum e corpore excesserint, sed non semper: quod dent id, quod difficillimum in causa sit, posse animum manere corpore vacantem; quod facile sit, tollant, semper manere: cap. 32. Neque Panætii rationem duplicem valens, qui animos mortales velit, primo quod quidquid nascatur, intereat; deinde, quod animus sepe eger sit; quod autem agrum esse & in morbum cadere possit, id etiam interire possit. Nam cum de immortalitate disputetur, de mente dici, quæ omni turbido motu vacet, non de his partibus, in quibus ægritudines versentur: cap. 32-33. Quod si vero animus intereat, non esse tamen, quare mortem timeamus, cum propter eam rationem, quam supra attulerat, cap. 11. tum propter multas alias. Mortem non propter se (fieri enim in puncto, sæpe etiam sine sensu) timeri, sed propter discessum ab omnibus vitæ bonis; sed ea esse aut opinata tantum, aut tam pauca & parva, ut a malorum & magnitudine & multitudine obruantur, & morte omnia mala & pericula effugi: cap. 34-36. Nullis bonis rebus carere mortuos, quod carere is demum dicatur, cui desit, quod desideret: cap. 36. Neque sine sensu esse, odiosum esse tum, cum sensus ablati sit, cap. 37. Ac propterea omnem metum mortis pellendum esse, neque miserum putandum mature mori, & ut ajunt, ante tempus, quod nullum certum vivendi spatium natura dederit, sed incertam vitæ usuram: cap. 39-41. De humatione autem & sepultura non esse laborandum, quod nihil ad mortuum pertineat, cap. 42-45. Operam potius dandam esse, ut laudabilem vitam gloriosa ratione finiamus; eam esse optimam æquo animo oppetenda mortis rationem: cap. 46-47. Epilogo loco asseruntur ipsorum Deorum de morte testimonia & homi-

hominum de morte pro parva appetita opinione. ERNESTUS.
 Quomodo inscribendi sint hi Tusculanarum libri, docet Turne-
 bus in Fragmentum de Fato, cap. 2. Dialogi forma scripti sunt
 interrogante uno, altero respondente. Personas colloquentes desi-
 gnant in libris haecenus excusis literae M. A. in quibus quid sit,
 utrum in prioribus Marcus, an Magister; in posteriore Atticus,
 Adolescens, Auditor, certant curiosi; modico, ut videretur, ope-
 ra pretio; neque firmis admodum argumentis. Qui Marcum,
 hoc est, Ciceronem cum Attico videre colloquentem voluit, ut
 pugnare possunt auctoritate Lactantii, lib. I. Divin. Instit. cap.
 15. itemque Eliensium duorum codicum, quos vidit Davisus.
 Verum hic ipse & suorum codicum, & Lactantii auctoritatem e-
 levans, Atticum ab his dialogis excludit. Atticus enim, inquit,
 tum temporis senex erat; juvenis autem ille, qui cum Cice-
 rone disputavit, ut patet ex lib. II. cap. 12. Hac igitur li-
 tera, quod etiam Lambinus vidit, Adolescentem denotari pu-
 to. Ita Davisus. Huc facit quod is, quicum disputat Cicero,
 mortem aut esse malum. Secus Epicurei sentiebant, quos Atticus
 sequebatur. Alii, quibus placet Auditor, praesidio habent haec
 lib. I. cap. 4. Ponere jubebam, de quo quis audire vellet. Fie-
 bat autem ita, ut cum is, qui audire vellet, dixisset, quid
 sibi videretur, tum ego contra dicerem. Quid si autem illas
 Cicero literas non apposuerat? Earum sane nullum extare in li-
 bris manuscriptis vestigium restis est Lambinus; neque, dissen-
 tiens a Lambino, Davisus ullum vidisse se affirmat, nisi in it-
 lis, quibus fidem ipse non habet. Eliensibus. Est hic Luræ
 in bibliotheca Regia verustus, a Salmasio, in Prolegomenis ad
 Solinum, laudatus codex Tusculanarum Questionum: in quo nec
 literas M. A. neque ullam videre est notam loquentium personarum.
 Unde ergo in libris sunt vulgatis? Omnino ex eorum, qui
 olim ediderunt, diligentia, lectoribus eas cavente tenebras, quæ
 viri ex ignorata personarum mutatione possunt. Proinde ego, in
 re tam incerta, neque tanti porro, integrum mihi esse existimavi,
 id malle, quod opportunius ad intelligendi facilitatem videretur.
 Cujusmodi visa sunt vocabula, Marcus Auditor. Si quis lient
 moverit, erit certe de vocibus tota. OLIVETUS.

I. Cum

UM defensionum laboribus, senatorisque mueribus, aut omnino, aut magna ex parte esse aliquando liberatus, retuli me, Brute, te hortante maxime, ad ea studia, quæ re-
 tenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa revocavi: & cum omnium
 artium, quæ ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio & disciplina, studio sapientiæ, quæ philosophia dicitur, contineretur; hoc mihi Latinis literis illustrandum putavi. Non quia philosophia Græcis & literis & doctoribus percipi non
 posset: sed meum semper judicium fuit, omnia nostras aut invenisse per se sapientius quam Græcos; aut accepta ab illis
 fecisse meliora, quæ quidem digna statuissem, in quibus elaborarent. Nam mores & instituta vitæ, resque domesticas ac familiares, nos profecto & melius tuemur & lautius. Rem
 vero publicam nostri majores certe melioribus temperaverunt & institutis & legibus. Quid loquar de re militari? in qua
 cum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina. Jam illa, quæ natura, non literis affecti sunt, neque cum Græcia, neque ulla cum gente sunt conferenda. Quæ enim tanta gravitas, quæ tanta constantia, magnitudo animi,
 probitas, fides, quæ tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum majoribus nostris comparanda? Doctrina Græcia nos & omni literarum genere superabat: in
 quo erat facile vincere non repugnantes. Nam cum apud Græcos antiquissimum sit & doctis genus poetarum, si quidem Homerus fuit & Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo: serius poeticam nos accepimus. Annis enim fere ccccx post Romam conditam Livius fabulam de-

1 Annis enim fere ccccx.] Dubio procul excidit numerus centenarius. Testatur quidem Uesinus in suo Mss. legi lxxiv. librariumque ex dxiii. facili lapsu dxiv. fecisse censeri. In Fastis sane Claudii & Tiberii consulatus ad A. U. C. dxiii. refertur. At quemadmodum testatur Cicero in Bruto cap. 18. Livius primus fabulam, C. Claudio Cæci filio & M. Tudiano consulibus, docuit anno ipso, antequam natus est Ennius; post

Romam conditam autem, quarto decimo & quingentesimo; adeo ut ille codex calculum suppeditet, quem alibi Tullius est secutus. Immo vero nullus dubito, quin ex hoc loco restitutus sit iste liber, noster enim paucos annos sciens prætermisit, quia non erat cur chronologiam nimis anxie traderet. De eadem vide Jos. Scaligerum ad Eusebii Chron. Davisus.

dit, C. Claudio, Cæci filio, M. Tuditano, consulibus, anno² ante natum Ennium, qui fuit major natu quam Plautus & Nævius.

II. Sero igitur a nostris poeta vel cogniti, vel recepti. Quanquam est in Originibus³, solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus. Honorem tamen huic generi non fuisse declarat oratio Catonis, in qua objicit, ut probrum, M. Nobiliori, quod is in provinciam poetas duxisset. Duxerat autem consul ille in Ætoliam, ut scimus, Ennium. Quo minus igitur honoris erat poetis; eo minor studia fuerunt. Nec tamen, si qui magnis ingenius in eo genere exsisterunt, non satis Græcorum gloria responderunt. An censemus, si Fabio⁴, nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos & Parrhasios fuisse? Honos alit artes, omnesque incenduntur ad studia gloria: jacentque ea semper,

² Anno ante natum Ennium, qui fuit major natu quam Plautus & Nævius. Videtur Cicero dicere, Ennium Plauto, Nævioque, natu esse majorem. Sed secus se res habet. Quippe provocabulum relatum quæ, non Ennium respicit, sed Livium. Ut sententia sit, Livium, non Ennio modo antiquiorem fuisse, de quo satis liquet: ut quem dixerit demum natum esse, cum Livius jam primam fabulam docuisset: sed ipso etiam Plauto, Nævioque: de quibus minus erat apertum. G. I. Postius. Pronomen relatum non ad Ennium, sed ad Livium respicere censet G. I. Vossius de Hist. Lat. lib. I. cap. 2. Incommodè quidem; præterquam quod nulla fuit unquam controversia, quin Livius Nævium & Plautum ætate præcesserit, siquidem Romanorum primus fabulam dederit. Vide Quintilianum. Inst. Orat. lib. x. cap. 2. Ego sane cum multis exemplis Tullium non dixerim esse reprehenderit, nullus dubito, quin eadem verba hic admisisset: Nævius enim fuit Ennio vetustior. Vide Cicero in Bruto cap. 15. 18. 19. & Agellium N. A. lib. xvii. cap. 21. Immo Plautus ipse prius factus esset quam Ennius, sed quor annos natum obierit, haud constat. Davissus: Mss. Reg. Luparensis. in editione Verburgii ad marginem citatus, omittit vocem & Nævius, quas omittendas esse potius puto, quam cum

Daviso credam Ciceroem hic eadem verba non ad Ennium, sed ad Livium refertisse. At legendum factasse est, quam Plautus, ut & Nævius: id est, ut & Nævius fuit major natu quam Plautus. Satis constat, Nævium antiquiorem fuisse Ennio, utrumque Plauto. Peaccius.

³ Est in originibus. M. Porcii Catonis opus, qui senex scribere historias instituit, quarum sunt libri septem. Primus continet res gestas regum P. R. Secundus & tertius, unde quæque civitas orta sit Italica, ob quam rem omnes Origines videtur appellasse, ut ait Corn. Nepos in vitæ cap. 3. Eusebii tertii, & Petrensi hic exhibent, Græcissimus auctor Cap. 10 in Originibus solitas dicat esse canere convivas ad tibicinem, quod glossema est ex lib. iv. cap. 2. huc traductum, ubi hæc sunt verba: Græcissimus auctor in Originibus dicit Catonem apud maiores huic epularum fuisse, ut deceps qui accubarent, canerent ad tibicinem clarorum hominum laudes atque virtutes. Eandem consuetudinem memorant Varro apud Nonium in assa, Cicero in Bruto cap. 19. Valer. Max. lib. II. c. 1. 10. & Quintil. lib. I. cap. 10. Eamque lege sanctam voluit nosser de Leg. lib. II. cap. 24. Davissus. Mss. Reg. Luparensis. in editione Verburgii cap. 4. Si Fabio. De quo Sigonius. Vide in Bruto, cap. 21.

quæ apud quosque improbantur. Summam eruditionem Græciam censebant in nervorum vocumque cantibus. Igitur & Epaminondas, princeps, meo judicio, Græciæ, fidibus præclare cecinisse dicitur: Themistoclesque aliquot ante annos, cum in epulis recularet lyram, habitus est indoctior. Ergo in Græcia musici floruerunt, discabantque id omnes, nec, qui nesciebat, satis excultus doctrina putabatur. In summo apud illos honore geometria fuit. Itaque nihil mathematicis illustrius. At nos metiendi, ratiocinandique utilitate hujus artis terminavimus modum.

III. At contra oratorem celeriter complexi sumus: nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum: post autem eruditum. Nam Galbam, Africanum, Lælium, doctos fuisse traditum est: studiosum autem eum, qui iis ætate anteibat, Catonem: post vero Lepidum, Carbonem, Grachos: deinde ita magnos nostram ad ætatem, ut non multum aut nihil omnino Græciæ cederetur. Philosophia jacuit usque ad hanc ætatem, nec ullum habuit lumen literarum Latinarum: quæ illustranda & excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, profimus etiam, si possumus, otiosi.

In quo eo magis nobis est elaborandum, quod multi jam esse Latini⁵ libri dicuntur scripti inconsiderate ab optimis illis quidem viris, sed non satis eruditis. Fieri autem potest, ut recte quis sentiat, & id quod sentit, polite eloqui non possit. Sed mandare quemquam literis cogitationes suas, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis & otio, & literis. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quicumquam attingit, præter eos, qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt. Quare si aliquid oratoriæ laudi nostra attulimus industria, multo studiosius philosophiæ fontes aperiemus, e quibus etiam illa⁶ manabant.

Tom. II.

P p

IV.

⁵ Latini libri . . . non satis eruditio] Amafianum notat aliosque nonnullos ex Epicuri græge, quos eo nomine pertrinxit etiam lib. I. Acad. cap. 2. Adi his & Tuscul. IV. 3. Idem.

⁶ Illa manabant] Illa sc. disponere, illu-

strare, & delectatione afficere lectorem. Sed mihi, fateor, fere persuasum est Ciceroem scripsisse manabat, ut hoc verbum ad oratoriam laudem respiceret, quæ proxime præcesserat. Peaccius.

IV. Sed, ut Aristoteles, vir summo ingenio, scientia, copia, cum motus esset Isocratis rhetoris gloria, dicere etiam ⁸ coepit adolescentes docere, & prudentiam cum eloquentia jungere: sic nobis placet nec pristinum dicendi studium deponere, & in hac majore & uberiore arte versari. Hanc enim perfectam philosophiam semper judicavi, quae de maximis quaestionibus copiose posset ornateque dicere. In quam exercitationem ⁹ ita nos studiosè operam dedimus, ut jam etiam scholas ¹⁰ Graecorum more habere auderemus: ut nuper tum post discessum in Tusculano, cum essent plures mecum familiares, tentavi, quid in eo genere possem. Ut enim antea declamitabam causas, quod nemo me diutius fecit: sic hæc nunc mihi senilis est declamatio. Ponere jubebam, de quo quis audire vellet: & id aut sedens, aut ambulans disputabam.

Itaque dierum quinque scholas, ut Graeci appellant, in totidem libros contuli. Fiebat autem ita, ut, cum is, qui

⁷ Isocratis rhetoris gloria] Vide Cicer. de Orat. II. c. 35. Idem.

⁸ Dicere etiam coepit, adolescentes docere, & prudentiam cum eloquentia jungere] Video te (Davilius, quod semel dicam, semper alloquitur) hæc cum vulgo sic accipere, ac si adolescentem esse, prolo coepit dicere, & docere adolescentem. Perperam quidem: quippe auferendum illud comma, & sine interpunctione legendum: dicere etiam coepit adolescentes docere: hoc est, coepit docere adolescentes etiam antequam dicendi. Sic infra Tusc. I. 18. Aristoxenus hæc magistro concedat Aristoteli: canere ipse doceat. Graeci, διδάσκω τὸν μαθητήν, Rich. Bentlejus.

⁹ Ita nos studiosè operam dedimus] Lambino assentiri delent operam, quem secutus est Janus Gebhardus, Crepand. lib. I. cap. 23. nec tamen nego ei voci posse prædium esse in hoc versu, Prolog. in Cæst. Plant. 22. Benigne tu operam deris ad nostrum genus. Baberius.

¹⁰ Scholas] Disputationes, quo sensu pomeridianas scholas dixit Quintilianus III. 1. Noster infra III. 24. Separatim certæ scholæ sunt de exilio... Hæc Graeci in singulas scholas & in singulos libros dispartiant. Et de Fin. II. 1. Ne me tanquam philosophum putetis scholam aliquam vobis explicaturam. Au-

gustinus Civ. D. lib. II. c. 7. An forte nobis philosophorum scholas disputationesque memorabant? Sic τὴν σχολῆν ΣΧΟΛΗΝ τὴν ἐκείνην memorat Plutarchus Tom. II. p. 37. Vide sis & Arrianum Epict. lib. IV. cap. 9. v. 424. & Diogenem Laërtium x. 26. Deest. Omisium nolim, quod animadverit in Anglica scriptione quadam Philoleutherus Lipsiensis, hoc est, Richardus Bentlejus, has quaestiones non ejusdem esse generis, cujus illæ sunt, quæ vel præcessere, Academicæ, & de Finibus; vel sequentur, de Natura Deorum, & de Divinatione. Hæc Tusculanæ in morem scholarum, quas habebant Graeci, sunt compositæ: aliæ sunt proprio nomine disputationes. In disputationibus agunt philosophi, & sui quisque ordinis & sectæ proprias sententias ita defendunt, ut quod mente præceptum attulerant, domum reportent. Quod enim a disputationibus philosophis fieri videbat Cicero, & nos quoque videmus, id in his servavit fidei disputationibus, ne quis forte dubitaret esse philosophos, si videret cedentes veritati. In scholis unus est qui velit doceri, alter, qui doceat. Auditor nihil defendit, non repugnat, parce loquitur, neque alio fine, quam ut alteri det causam loquendi, atque explicandi. Anonymus.

audire vellet, dixisset, quid sibi videretur, tum ego contra dicerem. Hæc est enim, ut seis, vetus & Socratica ratio contra alterius opinionem differendi. Nam ita facillime, quid verisimillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur. Sed quo commodius disputationes nostræ explicentur, sic eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. Ergo ita nascetur exordium:

V. AUD. Malum mihi videtur esse mors. MARC. I sine, qui mortui sunt, an iis, quibus moriendum est? AUD. Utrisque. MARC. Est miserum igitur, quoniam malum. AUD. Certe. MARC. Ergo & ii, quibus evenit jam, ut morentur, & ii, quibus eventurum est, miserum. AUD. Mihi ita videtur. MARC. Nemo ergo non miser? AUD. Prorsus nemo. MARC. Et quidem, si tibi constare vis, omnes, quicumque nati sunt, eruntve, non solum miseri, sed etiam semper miseri. Nam si solos eos diceret miseros, quibus moriendum esset, neminem tu quidem eorum, qui viveret, exciperes: moriendum est enim omnibus: esset tamen miserie finis in morte. Quoniam autem etiam mortui miseri sunt, in miseriam nascimur sempiternam. Necessè est enim, miseros esse eos, qui centum millibus annorum ante occiderunt, vel potius omnes, quicumque nati sunt. AUD. Ita prorsus existimo.

MARC. Dic, quæso, num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, transvectio Acherontis, mento summam aquam attingens siti eneclus Tantalus? Num illud,

quod Sisyphus versat nummis in saxum sudans nitendo, neque proficit bilum? Fortasse etiam inexorabiles iudices, Minos, & Rhadamanthus; apud quos nec te L. Crassus defendet, nec M. Antonius, nec, quoniam apud Græcos iudices res agetur, poteris adhibere Demothenum: tibi ipsi pro te erit maxima corona causa dicenda. Hæc fortasse metuis, & idcirco mortem censet esse sempiternum malum.

VI. AUD. Adeone me delirare censet, ut ista esse credam?

P p 2 MAR.

MAR. An tu hæc non credis? AUD. Minime vero. MAR. Male hercule narras. AUD. Cur? quæso. MAR. Quia disertus esse possem, si contra ista dicerem. AUD. Quis enim non in ejusmodi causa? aut quid negotii est, hæc poetarum & pictorum portenta convincere? MAR. Atqui pleni sunt libri philosophorum contra ista ipsa differentium. AUD. Inepte sane. Quis est enim tam excors, quem ista moveant? MAR. Si ergo apud inferos miseri non sunt, ne sunt quidem apud inferos ulli. AUD. Ita prorsus existimo. MAR. Ubi ergo sunt ii, quos miseros dicis? aut quem locum incolunt? Si enim sunt, nusquam esse non possunt. AUD. Ego vero nusquam esse illos puto. MAR. Igitur ne esse quidem. AUD. Prorsus isto modo: & tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sunt.

MAR. Jam mallet Cerberum metueres quam ista tam inconsiderate diceres. AUD. Qui tandem? MAR. Quem esse negas, eundem esse dicis. Ubi est acumen tuum? Cum enim miserum esse dicis, tum eum, qui non sit, dicis esse. AUD. Non sum ita hebes, ut istuc dicam. MAR. Quid dicis igitur? AUD. Miserum esse, verbi causa, M. Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit: miserum Cn. Pompejum, qui tanta gloria, dignitate tanta sit orbat: omnes denique miseros, qui hac luce careant. MAR. Revolveris eodem. Sint enim oportet, si miseri sunt. Tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. Si igitur non sunt, nihil possunt esse: ita ne miseri quidem sunt. AUD. Non dico fortasse etiam, quod sentio. Nam istud ipsum, non esse, cum fueris, miserimum puto. MAR. Quid miserius¹¹, quam omnino nunquam fuisse? Ita, qui nondum nati sunt, miseri jam sunt, quia non sunt: & nos ipsi, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus antequam nati. Ego autem non commemini, antequam sum natus, me miserum. Tu si meliore memoria es, velim scire, equid de te recordere.

VII. AUD. Ita jocularis, quasi ego dicam, eos esse miseros,

¹¹ Quid miserius, quam omnino nunquam videtur sententia, Quid? miserius, quam fuisse? Alia interpunctione sic distinguenda opinio nunquam fuisse? Pezarius.

qui nati non sunt, & non eos miseros, qui mortui sunt. MAR. Esse ergo eos dicis. AUD. Immo, quia non sunt, cum fuerint, eos miseros esse. MAR. Pugnancia te loqui non vides? Quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quidquam esse, qui non sit? An tu egressus porta Capena, cum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulera vides, miseros putas illos? AUD. Quoniam me verbo premis, posthac non ita dicam, *miseros esse*, sed tantum *miseros* ob id ipsum, quia non sunt. MAR. Non dicis igitur, *Miser est M. Crassus*, sed tantum, *Miser M. Crassus*.

AUD. Ita plane. MAR. Quasi non necesse sit, quidquid isto modo pronunties, id aut esse, aut non esse. An tu dialecticis ne imbutus quidem es? In primis enim hoc traditur: Omne pronuntiatum (sic enim mihi in presentia occurrit, ut appellarem *ἔξωπα*¹²: utar post alio, si invenero melius) id ergo est pronuntiatum, quod est verum aut falsum. Cum dicis igitur, *Miser M. Crassus*: aut hoc dicis, *Miser est M. Crassus*, ut possit judicari, verum id falsumne sit: aut nihil dicis omnino.

AUD. Age, jam concedo non esse miseros, qui mortui sunt, quoniam extorristi, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. Quid? qui vivimus, cum moriendum sit, nonne miseri sumus? Quæ enim potest in vita esse jucunditas, cum dies & noctes cogitandum sit, jam jamque esse moriendum?

VIII. MAR. Ecqui ergo intelligis, quantum mali de humana conditione dejeceris? AUD. Quoniam modo? MAR. Quia¹³, si mori etiam mortuis miserum esset, infinitum quod-

¹² ἔξωπα] Ad hunc locum respicit Aegellius N. A. xvi. 8. Quicquid ita dicitur plena atque perfecta verborum sententia, ut nil necesse sit, aut verum aut falsum esse, id a dialecticis ἔξωπα appellatum est... a M. Cicervone pronuntiatum, quo ille vocabulo transiit per uti se attestatus est, quoad melius, inquit, invenero. Quod si alia veterum loca desideres, ea suppeditabit Eg. Menagius ad Laert. vii. 63. Davissius.

¹³ Quia si mori etiam mortuis miserum est-

et: infinitum quoddam & sempiternum malum haberemus in vita. Nunc videt calcem: ad quam cum sit decursum, nihil sit preterea extimiscendum] Ita omnes, credo, editiones, saltem quas ipse viderim. Sed aut ego dialectica perverissime didici, aut falsissimum est quod hic inferitur ut consequens. Quid enim? concedamus mori etiam mortuis miserum esse, idoneo in vita sempiternum malum haberemus? minime vero: nam certe non ante mortem. Sed noli credere Cicero-

quoddam & sempiternum malum habemus in vita. Nunc video calcem: ad quam cum sit decursum, nihil sit præterea extimescendum. Sed tu mihi videris Epicarmi¹⁴, acuti, nec infulsi hominis, ut Siculi, sententiam sequi. AUD. Quam? non enim novi. MARG. Dicam, si potero, Latine, Scis enim me Græce loqui in Latino sermone non plus solem, quam in Græco Latine. AUD. Et recte quidem. Sed quæ tandem est Epicarmi ista sententia? MAR.

Emori nolo: sed me esse mortuum nihil æstimo.
AUD. Jam agnosco Græcum. Sed quoniam coegisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse, perfecte, si potes, ut ne moriendum quidem esse miserum putem.

MAR. Jam istud quidem nihil negotii est: sed etiam majora molior. AUD. Quo modo hoc nihil negotii est? aut quæ sunt tandem ista majora? MAR. Quia, quoniam post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum: cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne moriendum quidem esse, malum est. Id est enim, perveniendum esse ad id, quod non esse malum confitemur. AUD. Uberius ista quæso. Hæc enim spinosiora,

ronem tam prave & inficite arguentari: sic enim lege & distinguit; *Quia si mors etiam mortui miserum esse, infinitum quoddam & sempiternum malum habemus.* In vita nunc video calcem; &c. Vides, opinor, novam jam lucem exoriri. Mors lego, non mori: hoc enim in puncto temporis fit; illa sempiterna. Sic cap. 5. Malum mihi videtur esse mors. Est miserum igitur, quoniam malum. Cæterum geminus huius locus est lib. I. cap. 41. *Intelligensque, si mori malum: nam vitæ misera mors finis esse videtur; mortis, si est miserum, finis esse nullus potest.* *Bonlejus.* Intelligere hæc noli vitæ doctissimus, qui mutare voluerat. Sic opinor intelligenda. Fateris mortuos non eo esse miseros, quod sint mortui, & vita careant. Vide ista confessione quantum mali de humana conditione deieceris. Etenim cum nascamur omnes ea conditione & lege, ut moriamur, cum esse mortuum sit sempiternum, & in tempus infinitum daret vitæ privatio; si mortui eo essent miseri, quod mortui sunt, habemus in vita, cum vitam acciperemus,

malum quoddam infinitum & sempiternum. Si non essemus nati, si vitam non accepissemus: ea non privaremur, neque possemus in sempiternum & infinitum tempus esse miseri. Passus es non esse miseros, qui nati non sunt, quia nempe vitam non habuerunt. Si ergo vitam non habuissent mortui, careant illo sempiterno & infinito malo, quod est in privatione vitæ: illis ergo vita sempiternum illud malum attulit: acciperent istud cum vita, & in vita quasi inclusum habuerunt. *Anonymus.*

14. *Epicarmi, acuti, nec infulsi hominis, ut Siculi.* Si Laertii fides viii. 78. erat *Καὶ... ἑπιχάρμῳ δὲ ἀκροῦ ἀκροῦ* 78. *Σικελίας δὲ Μεγάρων.* Hinc ejusdem libri §. 7. *Ἡλικόθεν τῶν Ἐπίχραρον τῶν Κόρυκαίων* memorat. Sane de ejus patria inter auctores non convenit, ut ex Suida liquet. Plerique tamen cum *Siculum* dicunt; is autem populus ob acumen erat nobilis. Hinc Siculis facetas tribuit noster de Orat. lib. II. cap. 54. *Idem.*

prius, ut confitear, me cogunt, quam ut assentiar. Sed quæ sunt ea, quæ dicis te majora moliri? MAR. Ut doceam, si possim, non modo malum non esse, sed bonum etiam esse mortem. AUD. Non postulo id quidem; aveo tamen audire. Ut enim non efficias quod vis, tamen, mors ut malum non sit, efficias. Sed nihil te interpellabo. Continentem orationem audire malo. MAR. Quid, si te rogavero aliquid, non respondebis? AUD. Superbi id quidem esset: sed, nisi quid necesse erit, malo ne roges.

IX. MAR. Geram tibi morem, & ea, quæ vis, ut potero, explicabo: nec tamen quasi Pythius Apollo, certa ut sint & fixa, quæ dixerō: sed ut homunculus unus e multis, probabilia conjectura sequens. Ultra enim quo progrediar, quam ut veri videam similia, non habeo. Certa dicent ii, qui & percipi ea posse dicunt, & se sapientes esse profiterentur. AUD. Tu, ut videtur. Nos ad audiendum parati sumus.

MAR. Mors igitur ipsa, quæ videtur notissima res esse, quid sit, primum est videndum. Sunt enim, qui discessum animi a corpore putent esse mortem. Sunt, qui nullum censeant fieri discessum, sed una animum & corpus occidere, animumque in corpore exstingui. Qui discedere animum censeant, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. Quid sit porro ipse animus, aut ubi, aut unde, magna difficultas est. Aliis cor ipsum animus videtur: ex quo *excordes, recordes, concordæque* dicuntur: & *Nasica* ille prudens, bis consul, *Corculum*, &

*Egrogie cordatus homo Carus*¹⁵ *Ælii Sextus.*
Empedocles¹⁶ animum esse censeat, cordi suffusum sanguinem. Aliis

15. *Carus Ælii Sextus.* Vox *Carus* scribenda est, opinor, cum majuscula litera initiali: nam cognomen fuit Sexti Ælii *Cati*, & ab eo derivatum in familiam Æliorum transtitit; ut testatur Plinius in *Nat. Histor.* vii. 31. *Reliquis animi bonis proficere ceteros mortales sapientia: ob id Cati, & Corculi apud Romanos cognominati.* *Pearc.*

16. *Empedocles animum esse censeat cordi suff-*

susum sanguinem. Huius philosopho eandem opinionem tribuunt *Tertullianus de Anim. c.* 5. & *Macrobii in Somn. Scip.* lib. I. cap. 14. nec deerat ansa, cur ita se gerent; ut ille cecinit. *Exstat apud Stobæum Eclog. Phys.* p. 137. & eos, quos laudat *Menagius ad Laertii vii. 159.* Eius tamen auctorem *Critiam* facit *Philoponus ad Aristotelem de Anim.*

Aliis pars quadam cerebri visa est animi principatum tenere. Aliis nec cor ipsum placet, nec cerebri quadam partem esse animum: sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem & locum. Animum autem alii animam, ut fere nostri declarant, nominari: nam & agere animam, & efflare dicimus, & animosos, & bene animatos, & ex animi sententia: ipse autem animus ab anima dictus est. Zenoni Stoico animus ignis videtur.

Anim. cap. 8. & is sane animum e sanguine constare dixit, ut perhibent veterum multi. Eadem fuisse videtur Hebraeorum veterum sententia; quemadmodum patet ex Genes. ix. 5. Hoc loco prolato sic loquitur Chalcidius in Placitum Timæum §. cxxvii. Quæ sit ista investigantur ut debent, animum esse animalium sanguinem, quæ sit subiectum irrationabilis anime, cuius partes sunt importuni appetitus; habet plura rationem talis assertio.... Rationem quæ rationantur, sanguinem putare esse, non recte opinio est. Post corporis quidem fata animæ rationis crediderunt Hebraici; quod e Pythonissâ Samuelem evocant merito collegit Iustinus Martyr Dial. cum Tryphon. p. 333. Ac, ut puto, non ipsum sanguinem esse animum, sed animi sedem existimavit Empedocles; hoc enim diserte tradidit Plutarchus Plac. Phil. lib. iv. cap. 5. & in Stromat. apud Eusebium P. E. lib. I. cap. viii. pag. 24. Immo necesse est ita se res habent, siquidem animorum æternitatem docuit, ut inter alios referant Lactantius III. 18. & Theodoretus Therap. V. p. 73. Hinc ille,

Χαλδῆς, ἔγω δ' ὁμοίαν τοῖς ἀνθρώποις, ἐκ τῆς ἀντὶς
Πολύμηλον μὲν πᾶν τετραπύρον...
Adi Diogenem Laertium viii. 62. Sextum Empiricum adverst. Mathem. p. 60. Anthol. lib. I. cap. 86. Philostratum vit. Apollonii I. 1. & Suidam in Ἐγκυκλοπαίδειᾳ. Dicitur autem 17. Animum autem alii animam; ut fere nostri declarant nomen. Nam & agere animam & efflare dicimus, & animosos, & bene animatos, & ex animi sententia. Ipse autem animus ab anima dictus est.] Non incommode, opinor, ut & tu propemodum coniecturas, legere possis; alii animam, ut fere nostri: ipsum declarat nomen. Ita Tuscul. III. 5. Totum igitur id quod quaerimus quid &

quale sit, verbi vis ipsa declarat. Divinat. I. 42. Quorum ostentorum opinio, ut in sole dicitur, verba ipsa prædicant a maioribus posita esse, verba autem quæ fides, quod fidi velint declarant. Sed dic, fides, quod fidi velint aut quo pertineant illa quæ sequuntur? E quidem hic nihil video, neque postum animo concipere, quo tandem pacto declaratur animum esse animam (hoc est aetern) ideo quod Latine dicant animosos, & ex animi sententia. Nihil stolidius absurdiusve dici potest. Animus, inquit, & animatus dicitur ab animo: ergo qui hæc derivata primi finxerunt, declarantur se credere animam esse animam. Haud vidi magis. Frangit per me suo iudice, qui a Cicerone humilissimo quid proficisci posse existimant. Tu si fassis, totum hoc, quod a mala manu notatum e margine in textum ircepit, recide: & sic locum constitue. Animum autem alii animam; ut fere nostri: declarat nomen ipsum; nam animus ab anima dictus est. Benelius. Hunc locum minori, quam Benelius, mutatione sic restituo: Animum autem alii animam; ut fere nostri. Ipsum declarat nomen. Nam & agere animam, & efflare dicimus, & animosos, & bene animatos, & ex animi sententia. Ipse autem animus ab anima dictus est. Quæ verba hunc nihil sensum offerunt. Aliqui putant animam nihil esse nisi auram quandam. In his sunt Romani: quod usus ipse nostri fermis commo probat: dicimus enim agere animam, &. Vocibus quidem aliis utimur, quæ videtur proprius ad animum accedere: sed tunc dicitur enim: nam ab anima est animus. Sic ego hæc explicari oportere iudico. Veri quidem similis videtur vocem Latinam animus fluxisse a Græca ψυχή, quæ communis sententia est. At enim non tam quid in re fit, quaerimus, quam quid in verbis Ciceronis. Buberius.

X. Sed hæc quidem, quæ dixi, cor, cerebrum, animam, ignem, vulgo: reliqua fere singuli, ut multi ante veteres. Proxime autem Aristoxenus, musicus, idemque philosophus, ipsius corporis intentionem quandam, velut in cantu & fidibus, quæ harmonia dicitur; sic ex corporis totius natura & figura, varios motus cieri, tanquam in cantu sonos. Hic ab artificio suo non recessit, & tamen dixit aliquid, quod ipsum quale esset, erat multo ante & dictum & explanatum a Platone. Xenocrates autem animi figuram & quasi corpus negavit.

Tom. II.

Q q

vit

18 Sed hæc quidem quæ dixi, cor, cerebrum, animam, ignem, vulgo: reliqua fere singuli, ut multi ante veteres. Quid vero est, quo referatur illud ante? quomodo autem, si singuli reliqua tenebant, eadem tamen & multi? Enimvero in omnibus, quas, vidi, editionibus, labefactatur hic locus a prava distinctione: quæ eo demum inhonestior est, quod, ut nuper editione Batava, novum hic caput inchoetur. Tu sic distingue, & sequentia cum prioribus connecte: Sed hæc, quæ dixi... vulgo: reliqua fere singuli: ut multo ante veteres; proxime autem Aristoxenus musicus idemque philosophus, ipsius corporis intentionem quandam, velut in cantu & fidibus, quæ harmonia dicitur. Quorum hæc est sententia: Animum esse cor, sanguinem &c. vulgo est creditum: reliquis opinionibus singuli auctores tuerentur; ut ignem Zeno, numerum Xenocrates, æthereos Aristoteles, harmoniam Aristoxenus proxime quidem, sed non primus, neque solus: nam multo ante eum veteres in eadem erant sententia. Hoc verum esse contra Platone (in Phed. & Tim.) & Aristoteles (de Anima. l. 4.) Repone insuper multo ante, non multi; ut mox cap. 10. de hæc ista re: Et tamen dixit aliquid, quod ipsum quale esset, erat multo ante & dictum & explanatum a Platone. Benelius.

19 Cor, sanguinem] Vulgo deest vox ultima, cui sedem suam dedimus ex antiquo codice, quem laudat Paulus Manutius. Ratio est in promptu; hanc etiam sententiam inter reliquas numeraverat Cicero, quam memorat etiam postea cap. 11. 25. Dicitur.

20. Xenocrates animi figuram & quasi corpus negavit esse: verum numerum dixit esse, cuius vis in natura maxima est] Codex verus Sigonii, quod tu in notis tuis attingis, negavit esse ullum: verum numerum dixit esse.

se. Unde P. Manutius, 79 verum eisdem locum restituisse sibi visus est. Tu autem illud verum retines; & non, ut ille, pro adjectivo, sed pro conjunctione accipis, ut nunc vulgo faciunt: vel ex codice tuo scripto probas, illam vero numerum dixit esse. Atqui illud pro Manutio dicere liceat, utramvis conjunctionem, vel verum fere vero, dure hic & coacte versari: neque enim sententia tale quid postulat. Alter ex tuis manuscriptis, & verusior & fidelior, cum Sigonia non fere consentit: habet enim negavit esse illum, & pro varia lectione ullum: verum autem similiter agnoscit. Lego una literula mutata: Xenocrates animi figuram & quasi corpus negavit esse ullum: merum numerum dixit esse, cuius vis, ut iam ante Pythagore visum erat, in natura maxima esset. Eleganter, ni fallor, merum numerum ψῆδὸς ἀριθμῶν, merum & parum sine figura & corpore. Ita nosse sepe alibi; meræ nugæ, meræ monstra, solitudo mera, vere profcriptiones, meri Sullæ. Cæterum de Xenocratis sententia aliud plane narrat in Lucullo, cap. 29. Tresque partes habeat animum, an simplex unusque sit; si simplex, utrum sit ignis, an anima, an sanguis; an, ut Xenocrates, mens nullo corpore; quod intelligi, quale sit, vix potest. Ergo qui hic numerum esse animum statuit, ibi mentem esse vult. Neque tamen quædam vel in codicibus varietatis est, vel editoribus dubitationis. Tu vero sidenter beretur Noms, faciliem error animam portigebat. Mene vero & per te cum sententia loci, & alias cum historia pugnat. Nemesius de Natura Hominis cap. 11. pag. 70. Τοῦ ζῆτος δὲ ἔσθαι τὸν αἵμα καὶ τὸν πνεῦμα ἑστῆναι τὴν ψυχὴν, ἢ τὸν ἀριθμὸν ἀνομιάντες. Hoc est, Pythagoras definitur animum, numerum scriptum

vit esse, verum numerum dixit esse, cujus vis, ut jam antea Pythagoræ visum erat, in natura maxima esset. Ejus doctor Plato triplicem finxit animam; cujus principatum, id est, rationem; in capite, sicut in arce, posuit: & duas partes separare voluit, iram & cupiditatem, quas locis disclusit: iram in pectore, cupiditatem subter præcordia locavit.

Dicaearchus autem in eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum disputantium, primo libro multos loquentes facit: duobus Pherecratem quandam Phthiotam senem, quem ait Deucalione ortum, differentem inducit, nihil esse omnino animum, & hoc esse nomen totum inane, frustra que animalia & animantes appellari: neque in homine inesse animum, vel animam, nec in bestia: vimque omnem eam, qua vel agamus quid, vel sentiamus, in omnibus corporibus vivis æqualiter esse. fufam, nec separabilem a corpore esse, quippe quæ nulla fit, nec fit quidquam, nisi corpus unum & simplex, ita figuratum, ut temperatione naturæ vigeat & sentiat.

Aristoteles longe omnibus (Platonem semper excipio) præstans & ingenio & diligentia, cum quatuor nota illa genera principiorum esset complexus, e quibus omnia orientur, quintam quandam naturam censet esse, e qua fit mens. Cogitare enim, & providere, & discere, & docere, & invenire aliquid, & tam multa alia, meminisse, amare, odisse, cupere, timere, angi, latari, hæc & similia eorum in horum quatuor generum nullo inesse putat. Quintum genus adhibet, vacans nomine: & sic ipsum animum, ἐντελέχεια²¹ appellat novo

moventem: quem & Xenocrates secutus est, Bontlejus. Cum Xenocrates animum numerum se moventem, ἀριθμὸν ἔκαστον αἰσῶν δι- xerit, mirum videri posset, cur Acad. II. 30. pro Xenocratis sententia animum esse mentem nullo corpore statuerit. Sed hæc re conveniunt, verbis tantum discrepant. Plutarchus, de Plac. Phil. lib. IV. cap. 2. Πυθαγόρας (ἀριθμὸν τοῦ ψυχῆς) ἀριθμὸν ἔκαστον αἰσῶν. ΤΟΝ ΔΕ ΑΡΙΘΜΟΝ ΑΝΤΙ ΤΟΥ ΝΟΥ παρακαλεῖται. Vide & lib. I. Acad. cap. 11. Davif.

21. ἐντελέχεια] De hujus vocabuli vi vehementer disputatum esse constat. Nos, quæ ex hoc loco potestas elici possit, videbimus, & cum ipso Aristotele comparabimus. Cicero ait, Aristotelem vidisse, actiones animi esse eas, quæ in materiam cadere non possint, neque ab ullo genere elementorum proficisci queant, quæ nobis quidem nota sint. Atque id vere judicavit. Nam corporibus nihil præter motum, auctore ipso Aristotele, accidere potest, ut philosophi certis argumentis demonstrant. Inter cogitationes autem,

novo nomine, quasi quandam continuatam motionem & perennem.

Nisi quæ me forte fugiunt, hæc sunt fere omnium de animo sententiæ. Democritum enim, magnum quidem illum virum, sed levibus & rotundis corpusculis efficientem animum concursu quodam fortuito, omittamus. Nihil est enim apud istos, quod non atomorum turba conficiat. Harum sententiarum quæ vera sit, deus aliquis viderit: quæ verisimillima, magna quaestio est. Utrum igitur inter has sententias diducere malumus, an ad propositum redire?

XI. AUD. Cuperem²² equidem utrumque, si posset: sed

Q 9 2 est

tem, ideas &c. & motum nulla similitudo est. Itaque lib. I. de Anima, in quo opiniones aliorum de anima enumerat, cap. 3. init. diserte ait: ἢ π τῶ ἀνώγει, πὸ ἀρχῆς ψυχῆς κίνησι. Hoc igitur constituto, ut, quoniam actiones animæ non essent corporeæ, nec ipsa corpus esset, effieciatur, ut proprium genus substantiæ constitueret, sub quo animæ humanæ continerentur, quod esset ab corpore genere secundum & plane distinctum. Hoc novum genus, novo etiam vocabulo ἐντελέχεια appellavit, hoc est, quasi quandam perennem & continuatam motionem. Non dicit motionem, sed quasi quandam motionem. Sic dicimus; ratio est quasi quædam lux animi; non quod lux sit, sed quod ita se habet ad animum ratio, ut lux ad oculos. Sic ut motio se habet ad corpus, ita ἐντελέχεια ad animam. Nam, ut jam ad Aristotelem veniamus, ἐντελέχεια ex ejus mente non est ipsa anima, sed ejus forma: subiectum autem ejus, & quasi materia, hoc est, quod se ad ἐντελέχεια habet, ut ad motum corpus, est ψυχή, vis agendi, hoc est percipiendi, cogitandi. Videamus ejus verba lib. II. de Anima cap. 1. In omni re tria esse dixerat, ψυχή, μορφή, ἢ εἶδος, & πὸ ἐκ τούτου. Hoc ad animam sic transfert: εἶδος δὲ ἢ αὐτὸ εἶδος, εἰς ψυχήν, πὸ δὲ εἶδος ἐντελέχεια. Aristoteles non diserte dicit: ψυχή ἢ εἶδος ἐντελέχεια. Neque tamen Cicero peccat, cum hoc enunziatum tribuens. Nam res a forma sua, quæ ab aliis rebus distinguitur maxime, appellari in omnibus linguis, usitatum est. Hæc est mea de hoc verbo sententia, quam ex parte vidit etiam Leibnitius v. Theod. lib. I. §. 87. Quod Davitius hic

putat, Animam Aristoteli esse formam corporis, quæ tam animet, errat. Nam hæc Dicaearchi est sententia, non Aristotelis, quam Cicero ab illa distinguit. Veteres profecto eodem ac nos modo cepisse hoc verbum videntur. Sext. Empir. advers. Math. X. 340. pro actu posuit; & potentia opposuit: τὸ δὲ αἰσῶν διαίτημα μὴ νοεῖν ἐστὶ, ἢ ἐντελέχεια δὲ ἐκ τούτου. Confer quoque laudat Fabric. ad §. 315. Est autem verbum ἐντελέχεια ἐκ περὶ τῆς ἐντελέχειας. Ἐντελέχεια est perennis, perpetuus. Evn.

22. Cuperem equidem utrumque, si posset: sed est difficile confundere.] In Lambini & Aldi Nepotii, & credo in aliis plerisque ante Gruterum editionibus sic habetur, Sed est difficile non confundere. Hoc, opinor ab his investum est, qui sententiam ipsam crederent particulam illam flagitare. Quid ergo? an difficile erat non confundere sententiam varias, tam inter se diversas? Quas enim enumeraverat, fere erant hæc: Animum esse cor, aut sanguinem, cerebrum, & animam; ignem, harmoniam, numerum, ἐντελέχεια, & nihil. Crassa profecto Minerva fuerit, qui has tam dissidentes non sine confusioe tractare & diducere poterat. Sed in nullisquam codicibus reperitur est illud non: quod idcirco Victorius omiserat, in ea re plerumque fidus, ne dicam superstitiosus. Quin & a suis omnibus abfuisse testans est Gebhardus; sicque manum de tabula tollit, quasi iustitia particula ejectione res confecta esset, & sententia explicata: quæ, ut multum ego fallor, aut eo magis hæret & impedita est. Quid enim, obsecro, sibi volunt, sed est difficile confundere? Enimvero notus dicitur

est difficile confundere. Quare si, ut ista non differantur, liberari mortis metu possumus, id agamus. Sin id non potest, nisi hac quaestione animorum explicata; nunc, si videtur, hoc: illud, alias. MAR. Quod malle te intelligo, id puto esse commodius. Efficiet enim ratio, ut quaecumque vera sit earum sententiarum, quas exposui, mors aut malum non sit, aut sit bonum potius. Nam si cor, aut sanguis, aut cerebrum est animus, certe, quoniam est corpus, interibit cum reliquo corpore: si anima est fortasse, dissipabitur: si ignis, exstinguetur: si est Aristoxeni harmonia, dissolvetur. Quid de Dicæarcho dicam, qui nihil omnino animam dicat esse? His sententiarum omnibus nihil post mortem pertinere ad quemquam potest. Pariter enim cum vita sensus amittitur. Non sentientis autem, nihil est, ullam in partem quod interfit. Reliquorum sententiarum spem afferunt, si te forte hoc delectat, posse animos, cum e corporibus exceßerint, in cælum, quasi in domicilium suum, pervenire.

AUD. Me vero delectat: idque, primum ita esse; deinde, etiam si non sit, mihi tamen persuaderi velim. MAR. Quid tibi ergo opera nostra opus est? Num eloquentia Platonem superare possumus? Evolve diligenter ejus²³ eum librum, qui est de animo: amplius quod desideres, nihil erit. AUD. Fe-

ci

distinãe, distribute, enucleate scribere difficile est; confundere, dormire, labi longe facillimum. Quorsum autem difficile, quasi vero id studio & data opera fieret, & in orationis virtutibus esset, ut res confunderentur? Apud lectionem tam stultam, tam portentosam. Viderunt scilicet hoc, qui illud non in vitis codicibus introduxerunt: viderunt quoque, credo, qui rursus eiecerunt; sed cum loco labanti medicinam non reperirent, silentio rem dissimulare prudenter est visum. Ego vero, cum in uno ex tuis codicibus confundere, in altero consutare vidissem exhiberi; continuo ex ipsa sententia veram lectionem extudi, quæ sic se habet: *Cuperam equidem verumque, si posset; esse difficile confiteri: hoc est, confiteri. Atque hæc emendatio ex ipso solo quasi sponte nascebatur. Dixerat enim Cicero, Quæ ex his sententiis vera sit, supra hominem esse disjungere: quæ veri simillima, magnam & æquam questio-*

nem esse. Ergo quod ipse confessus erat esse difficile, modestus interlocutor veritus est ab eo exigere. Semel tamen, Conantur critici hæc refingere. Sed nihil opus est. Confundere est miscere multa diversi generis, quasi cum una multa jura confundat cogunt, ut sit Plautus alicubi. Velim, inquit Ciceroni Auditor, docere me possis, quid sit de anime natura sentiendum. At enim difficile est agere hæc simul, & in unam disputationem includere res varias ac multiplices. Si ergo mortis metum excutere possumus, sine hac disceptatione; eam sane omittamus. Sin id non potest fieri, ut liberemur mortis metu, nisi hæc quaestio de natura animorum explicata, nunc, si videtur tibi, hoc agamus, & in quaestione animorum immoeretur; illud argumentum de mortis abigendo metu, in quod eramus ingressi, exequemur aliam. Baherius.

^{23.} *Ejus eum librum, qui est de animo] Pphronem dicit, Davijus.*

ci mehercule, & quidem sapius: sed nescio quo modo, dum lego, assentior; cum posui librum, & mecum ipse de immortalitate animorum cœpi cogitare, assensio omnis illa elabitur. MAR. Quid hoc? dâlne aut manere animos post mortem, aut morte ipsa interire? AUD. Do vero. MAR. Quid, si maneant? AUD. Beatos esse concedo. MAR. Si intereant? AUD. Non esse miseros, quoniam ne sint quidem. Jam istuc, coacti a te, paulo ante concessimus. MAR. Quo modo igitur aut cur mortem malum tibi videri dicis, quæ aut beatos nos efficiet, animis manentibus, aut non miseros, sensu carentes?

XII. AUD. Expone igitur, nisi molestum est, primum animos, si potes, remanere post mortem: tum, si minus id obtinebis, (est enim arduum) docebis carere omni malo mortem. Ego enim istuc ipsum vereor, ne malum sit, non dico carere sensu, sed carendum esse. MAR. Auctoribus quidem ad istam sententiam, quam vis obtineri, uti optimis possumus; quod in omnibus causis & debet & solet valere plurimum: & primum quidem omni antiquitate; quæ quo proprius aberat ab ortu & divina progenie, hoc melius ea fortasse, quæ erant vera, cernebat.

Itaque unum illud erat institum priscis illis, quos *Cascos*²⁴ appellat Ennius, esse in morte sensum, neque excessu vitæ sic deleri hominem, ut funditus interiret: idque cum multis aliis rebus, tum e pontificio jure & caremonis sepulcrorum intelligi licet: quas maximis ingeniis præditi nec tanta cura coluissent, nec violatas tam inexplabili religione sanxissent, nisi hæssset in eorum mentibus, mortem non interitum esse omnia tollentem atque delentem, sed quandam quasi migrationem commutationemque vitæ, quæ in claris viris & foeminis dux in cælum solet esse,²⁵ in cæteris,

^{24.} *Quæ Cascos appellat Ennius] In illo versiculo, quem laudat Varro L. L. lib. vi. Quam primum casci populi genuere Latini.*

^{25.} *Ejus eum librum, qui est de animo] Hieronymus epist. 42. Rader illi Italia bonerit, quos cascos Ennius appellat. Plura vi-*

de his apud Hier. Columnam ad Ennii Frag. pag. 14. Quin & casce loqui dixit Agellius N. A. lib. I. cap. 10. Idem.

^{25.} *In cæteris homini retineretur, & permaneret tamen] Tres codices Lambiniani in cæteris homini retineret, & permaneret tamen:*

teris * humi retineretur, & permaneret tamen. Ex hoc & nostrorum opinione,

Romulus in caelo cum diis agit ævum, ut famæ assentiens dixit Ennius: & apud Græcos, indeque perlapsus ad nos, & usque ad Oceanum Hercules tantus & tam præfens habetur deus. Hinc Liber deus, Semele ²⁶ natus: eademque famæ celebritate Tyndaridæ fratres, qui non modo adutores in præliis victoriæ populi Romani, sed etiam nuntii fuisse perhibentur. Quid? Ino, Cadmi filia, nonne Leucothea nominata a Græcis, Matuta habetur a nostris? Quid? totum prope cælum, ne plures persequar, nonne humano genere completum est?

XIII. Si vero scrutari vetera, & ex his ea, quæ scriptores Græciæ prodiderunt, eruere coner: ipsi illi, majorum gentium ²⁷ dii qui habentur, hinc a nobis profecti in cælum reperientur. Quære, quorum demonstrantur sepulcra in Græcia: reminiscere, quoniam es initiatus, quæ tradantur mysteriis: tum denique, quam hoc late pateat, intelliges. Sed qui nondum ea, quæ multis post annis tractari cœpissent, physica didi-

men: cum quibus fere conveniunt alii nonnulli Mf. Sed retinenda recepta lectio; hæc enim ad *vitam* sunt referenda. Sensus est, mortem animos hominum vitæ dediturum humi retinere, ita tamen ut non pereant, sed durent adhuc manenteque. Multorum sane philosophorum mentibus in hæsit, bonos corpore liberatos in cælum recta pergere; malorum vero animas circa tumulos oberrare. Hanc opinionem luculenter explicant Plato in Phædone pag. 386. 398. & Hierocles in Aur. Carm. 69. 70. eamque secutus est Origenes. Vide lib. vii. in Celsi p. 334. & P. D. Hæceti Orig. lib. III. qu. vii. 17. seq. Plura suppeditabit Just. Lipsius Phys. Stoicæ lib. III. c. 14. *Dævisus*. An locus hic legendus? quo *claris viris & feminis dux in cælum soleret esse: ceteros humi retineret, & permanerent tamen*. Primum *in* ante *claris* videtur irrepisse in textum: deinde *ad ceteros* in *ceteris* mutatum. *Cævetus*.

* Lamb. *humi retineret, & permanerent tamen*.

26. *Liber Semele natus*] Aut valde fallor, aut scripserat *Semele* ex antiquo usu Lingue

Latine, quem demonstrant Oberus Giffinius, in indice Lucretiano, v. *Effigia*, C. J. Vossius, *De Analog.* lib. II. cap. 2. Claudius Daulquius, *Orthogr. Part. I. p. 56. 57.* Jacobus Cujacius, *Observat.* XII. 18. Ea consuetudo post Augusti ætatem vix tenuit: in eodemo tamen Cicerone retinenda. *Buber*.

27. *Majorum gentium dii*] Ad hunc locum respicit Augustinus C. D. lib. VII. cap. 5. Majorum vero gentium deos quos etiam *Consentes* vocabant, hoc disticho complexus est Ennius:

*Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana,
Penus, Mars,
Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus,
Apollo.*

Id exhibent Apulejus de Deo Socr. & Martianus Capella lib. I. *Dævisus*. Per metaphoram. Nam senatores illi centum, quos legit Romulus, appellati sunt *majorum gentium*. Centum illi quos legit Tarquinius Priscus, *minorum gentium*. Hoc transtulit, ac festivo quidem, Cicero ad deos electos & adscriptitios. *Cævetus*.

didicissent, tantum sibi persuaserant, quantum natura admovente cognoverant: rationes & causas rerum non tenebant: visis quibusdam sæpe movebantur, hisque maxime nocturnis, ut viderentur ii, qui vita excefferant, vivere.

Ut porro ²⁸ firmissimum hoc asseri videtur, cur deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam fit immanis, cujus mentem non imbuerit deorum opinio. Multi de diis prava sentiunt: id enim vitioso more effici solet: omnes tamen esse vim & naturam divinam arbitrantur. Nec vero ²⁹ id colloquio hominum aut consensus efficit: non institutis opinio est confirmata, non legibus. Omni autem in re consensio omnium gentium, lex naturæ putanda est. Quis est igitur, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitæ commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem: luctum sustuleris. Nemo enim moeret suo incommodo. Dolent fortasse, & anguntur: sed illa lugubris lamentatio stultique moerens ex eo est, quod eum, quem dileximus, vitæ commodis privatum arbitramur, idque sentire. Arque hæc ita sentimus natura duce, nulla ratione nullaque doctrina.

XIV. Maximum vero argumentum est, naturam ipsam de immortalitate animorum tacitam judicare, quod omnibus curæ sunt, & maxime quidem, quæ post mortem futura sint. *Seris arbores, quæ æveri seculo profunt*, ut ait Statius in Synephebis: quid spectans, nisi etiam postera secula ad se pertinere? Ergo arbores seret diligens agricola, quarum adspiciet baccam ipse nunquam: vir magnus leges, instituta, rempublicam non feret? Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptiones filiorum, quid testamentorum diligentia, quid ipsa sepulcrorum monumenta, quid elogia signifi-

28. *Ut porro firmissimum*] Cum non sequatur vel *sc*, vel *ita*, vel ulla alia hujusmodi particula, Lambinus censuit scribendum fuisse, *At porro firmissimum*. Celeberrimus vero Baherius (cujus & acuminis & doctrinæ multum debent hæc Tusculane disputationes, ut & libri de *Natura Deorum*) legit *Et porro firmissimum*. Mihi quidem nihil mutandum videtur, si hæc possit esse constructio senten-

tiz. *Hoc porro videtur asseri ut firmissimum*, id est, tanquam firmissimum. *Pævetus*.

29. *Nec vero id colloquio hominum, aut consensus efficit*.] *Consensus* ex colloquio. Ita sentiunt omnes, inquit Petrus Victorius, *quantvis consensio nulla hominum intercesserit, neque ita inter se ipsi pepigerint*. Itaque consensus hic est pactio, & ut jurisperiti vulgo loquuntur, *conventio*. *Anonymus*.

ficant, nisi nos futura etiam cogitare? Quid illud? num dubitas, quin specimen naturæ capi deceat ex optima quaque natura? Quæ est igitur melior in hominum genere natura, quam eorum, qui se natos ad homines iuvandos, tutandos, conservandos arbitrantur? Abiit ad deos Hercules. Nunquam abiisset, nisi, cum inter homines esset, eam sibi viam munivisset. Vetera jam ista & religione omnium consecrata.

XV. Quid in hac republica tot tantosque viros ob rempublicam interfectos cogitasse arbitramur? Isidemne ut finibus nomen suum, quibus vita, terminaretur? Nemo unquam sine magna spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem. Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondæ; licuit, ne & vetera & externa quæram, mihi: sed nescio quo modo inhæret in mentibus quasi seculorum quoddam augurium futurorum; idque in maximis ingeniis altissimisque animis & existit maxime, & apparet facillime. Quo quidem dempto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus & periculis viveret? Loquor de principibus: quid poetæ? Nonne post mortem nobilitari volunt? Unde ergo illud?

Aspicite, o cives, senis Ennii imaginem formam:

Hic vestrum paucis maxima facta patrum.

Mercedem gloriæ flagitat ab iis, quorum patres affecerat gloria. Idemque,

*Nemo me lacrymis decoret, nec funera fletu*³⁰

Faxit. Cur? volito vivu' per ora virum.

Sed quid poetas? Opifices post mortem nobilitari volunt. Quid enim Phidias³¹ sui similem speciem includit in elyceo

^{30.} Nec funera fletu faxit] Et in veteri codice Leydensi: Nec funera lessum. Quod tenendum videtur. Funeram dicebant feminam, ad quam funus pertinebat, & in exequiis præcinebat ejulationem funebrem, hoc est lessum. Quam vocem huic significandæ rei maxime propriam, sed minus notam librarii scriptores mutarunt, & fletum substituerunt, tum hoc, tum aliis pluribus in locis. Quod miror non animadvertisse Josephum Scaligerum, cum in Catalædis hos Enniani epigrammæ versus explicaret. At ille quidem scite exposuit quæ ad Funeram atti-

nent; itemque G. J. Vossius in Eymolog. Ling. Lat. v. Funus & v. Lessus. Buharius.

^{31.} Phidias sui similem speciem includit in elyceo Minervæ] Hanc historiam refert Aristoteles de mundo cap. 6. Ejus verba Latine reddit Apulejus p. 746. Phidiam illum . . . vidi ipse in elyceo Minervæ . . . oris sui similitudinem colligisse, ita ut squis olim artificis voluisset exinde imaginem separare, soluta compage, simulacrum totius incolumitatis interiret. Eodem respiciunt Valerius Maximus lib. vii. cap. 14. 6. & notæ de Orat. II. 17. Doro-

Minervæ, cum inscribere³² non liceret? Quid nostri philosophi? nonne in his ipsis libris, quos scribant de contemnenda gloria, sua nomina inscribunt?

Quod si omnium consensus, naturæ vox est: omnesque, qui ubique sunt, consentiunt esse aliquid, quod ad eos pertineat, qui e vita cesserint: nobis quoque idem existimandum est. Et si, quorum aut ingenio aut virtute animus excellit, eos arbitramur, quia natura optima sunt, cernere naturæ vim maxime: verisimile est, cum optimus quisque maxime posteritati serviat, esse aliquid, cujus is post mortem sensum sit habiturus.

XVI. Sed ut deos esse natura opinamur, qualesque sint ratione cognoscimus: sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium; qua in sede maneant, qualesque sint, ratione discendum est. Cujus ignorantia finxit inferos, easque formidines³³, quas tu contemnere non sine causa videbare. In terram enim cadentibus corporibus, hisque humo relictis, e quo dictum est *humari*, sub terra censebant reliquam vitam agi mortuorum. Quam eorum opinionem magni errores consecuti sunt: quos auxerunt poetæ. Frequens enim confessus theatri, in quo fuit mulierculæ & pueri, movetur audiens tam grande carmen:

Adsum, atque advenio Acheronte, vis, via alta atque ardua,

Per speluncas saxis structas asperis, pendentibus,

Maximis: ubi rigida constat crassa caligo inferum.

Tantumque valuit error, qui mihi quidem jam sublatus videtur,

Tom. II.

R r

tur,

^{32.} Cum inscribere non liceret] Moris erat, ut flores nomina sua statuis insculperent. Plinius H. N. Præf. *Virgendi fengendi que conditoris torquent absoluta opera . . . pendent ritu inscripsisse, ut Apelles faciebat aut Polycletus. Idem.*

^{33.} Easque formidines] Hoc loco formidines, quod opinor esse hæcenus observatum a nemine, haudquaquam timores sunt ac metus; sed eorum causa. Formido veterum superstitione consecrata, quam Hyginus, in aditu Fabularum, natam ait ex Venere & Marte, fingebatur uti spectrum quoddam, cujus

officium terrere mortales, unde etiam *terrificula* dicebatur. Idem ille scriptor, Fabul. 145. de Vacca, in quam conversa lo fuerat: *Juno Formidinem ei misit, cujus timore exagitata* &c. Virgilius *Æneid.* xii. 335. de Martis comitata: *Circumque aræ Formidinis ora, Iteque, Insidique, &c. Formidines dixit Cæcero ad emphasim, quemadmodum Inclutus in Fragmento, quod servavit Laëtantius, Incus. Div. lib. l. 22.*

Terriculas, Lamias, Fauni quas Pomponiique Institure Nume. Buharius.